

การต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับ เรือนพื้นถิ่นชาวน้ำในลุ่มน้ำภาคกลาง

อาจารย์ ดร. ประติมา นิ่มเสมอ
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาการต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมไทยพื้นถิ่นชาวน้ำ ที่เกิดจากผลกระทบของความเป็นสมัยใหม่ ด้วยการตรวจสอบความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างด้านวัตถุ (Material) สังคม (Social) และวัฒนธรรม (Culture) รวมถึงการรับรู้ของชาวบ้านต่อประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของตนและการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากความเป็นสมัยใหม่ โดยเลือกพื้นที่ศึกษาในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ภาคกลางของประเทศไทย ที่ซึ่งสภาพแวดล้อมทางน้ำได้สร้างลักษณะเฉพาะให้แก่วัฒนธรรมท้องถิ่นมาเป็นเวลายาวนาน พื้นฐานชาวน้ำคือบริเวณที่ชีวิตในทุกๆ ด้าน ทั้งเกษตรกรรม คมนาคม เศรษฐกิจ และสังคมต้องพึ่งพาแม่น้ำลำคลอง ชุมชนและบ้านเรือนตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นชาวน้ำ

ความเป็นสมัยใหม่ (Modernisation) มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชนบทของประเทศไทยตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2500 ซึ่งส่วนมากเป็นการพัฒนาทางบก การขยายตัวของถนนเป็นตัวการสำคัญที่เร่งการเปลี่ยนแปลงและขัดแย้งกับวัฒนธรรมที่เคยผูกพันใกล้ชิดกับแม่น้ำลำคลองในทุกด้าน อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาผ่านไปความเป็นสมัยใหม่บางอย่างก็ถูกปรับให้เข้ากันได้กับประเพณีอันมีค่าโดยชาวบ้านเอง จึงมีคำถามตามมาว่า อะไรเปลี่ยนแปลง อะไรยังคงต่อเนื่องหรือคงเดิม และด้วยเหตุใด ผู้คนปรับตัวเองให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร และประเพณีกับสมัยใหม่ประนีประนอมกันในปัจจุบันอย่างไร

การศึกษานี้เน้นไปที่ธรรมชาติของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบ้านพื้นถิ่น ที่มีการต่อเนื่องและปรับตัวต่อการท้าทายทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและสภาพการณ์ปัจจุบัน ถึงแม้ความทันสมัยจะเข้ามามีบทบาทในระดับที่มากขึ้นอย่างต่างกัน ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบ้านพื้นถิ่นของชุมชนชาวน้ำยังคงต่อเนื่องต่อไป เห็นได้จากผลการศึกษาที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเครือญาติ การรับรู้ต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นน้ำ และรูปแบบใหม่ของบ้านทรงไทยสมัยใหม่ แน่นนอนว่าประเพณีพื้นถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงในบางองค์ประกอบมาตลอด แต่ความเป็นประเพณีก็ยังสามารถต่อเนื่องอยู่ได้ถึงแม้หลายสิ่งจะเปลี่ยนไป แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติที่ไม่หยุดนิ่งของความเป็นประเพณี การประนีประนอมระหว่างความเป็นประเพณีกับความเป็นสมัยใหม่ที่เห็นเป็นรูปธรรมในบ้านทรงไทยสมัยใหม่ย่อมยืนยันได้ดี ยิ่งไปกว่านั้นยังได้พบอีกว่าหากปราศจากการศึกษาการรับรู้ของชาวบ้าน (Local People's perception) ข้อมูลจากการสังเกตของผู้ศึกษาอย่างเดียวไม่สามารถทำให้การศึกษาสมบูรณ์ได้

คำสำคัญ : การต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลง สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ประเพณี ความเป็นสมัยใหม่ การรับรู้ ความเป็นชาวน้ำ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ประเพณี และความเป็นสมัยใหม่

“สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture) ประกอบด้วยที่อยู่อาศัยและอาคารอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกับบริบททางสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรที่หาได้ในท้องถิ่น ใช้วิธีการก่อสร้าง เทคโนโลยีตามแบบประเพณี สร้างขึ้นเพื่อสนองความจำเป็นของชีวิต สอดคล้องกับค่านิยม เศรษฐกิจและวิถีชีวิตของวัฒนธรรมที่สร้างมันขึ้นมา สิ่งก่อสร้างเหล่านี้อาจดัดแปลงหรือพัฒนาตลอดเวลาเมื่อความจำเป็นและสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป”

(Oliver, 1997 และ 2003 ใน Vellinga et al, 2007 : 122)

การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจึงไม่ได้มีความสำคัญศึกษาเฉพาะตัวอาคารเท่านั้น แต่รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาปัตยกรรม ภูมิปัญญา ทักษะและเทคโนโลยี การใช้พื้นที่ วิถีชีวิตและสิ่งต่างๆ ที่แวดล้อมเราอยู่ ที่กล่าวมาทั้งหมดแล้วคือการผสมรวมของด้านต่างๆ ของชีวิตอันได้แก่ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ความเชื่อ การปฏิบัติและพิธีกรรม

กล่าวได้ว่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไม่สามารถแยกออกจากประเพณีท้องถิ่น เพราะประเพณีสร้างสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและในสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นก็มีประเพณีฝังลึกอยู่ในตัว ดังที่นักวิชาการตะวันตกบางท่านใช้คำว่า “Vernacular” กับ “Tradition” ในความหมายเดียวกัน (Upton, 1993) หรือบางท่านใช้ควบกันเป็น “ประเพณีพื้นถิ่น” (Vernacular Tradition) หรือ “ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” (Vernacular Building Tradition) เหล่านี้เป็นผลของความพยายามในการปรับปรุง ทั้งทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมกายภาพรวมทั้งการรักษาสืบต่อสิ่งที่มีอยู่เดิมให้เป็นไปตามที่ชาวบ้านพอใจที่สุด โดยที่การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาอันยาวนานจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นต่อไป (Rapoport, 1969)

หากจะมองในมุมของการศึกษาด้วยวิธี “วัตถุทางวัฒนธรรม” (Material Culture Studies) จะเป็นการศึกษาวัตถุ (Material) ซึ่งในที่นี้ก็คือสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น กับสังคมและวัฒนธรรม (Social and Culture) และความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลสะท้อนกลับไปมาต่อกัน ดังที่บ้านเกิดขึ้นจากความต้องการของคน ตามวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ ในขณะเดียวกันลักษณะกายภาพของบ้านก็มีส่วนหล่อหลอมให้วิถีชีวิต ค่านิยม พฤติกรรมของคนที่อยู่ภายในเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งหรืออาจกล่าวสั้นๆ ว่า ชีวิตเปลี่ยนบ้านก็เปลี่ยน และเช่นกันเมื่อบ้านเปลี่ยนชีวิตก็เปลี่ยน

ความเป็นสมัยใหม่ (Modernisation) มีความหมายในนัยแห่งการเปลี่ยนแปลง พัฒนา และความเจริญก้าวหน้า มีวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานสำคัญและเรียกนวัตกรรมทางวัตถุว่าอุตสาหกรรม (Industrialisation) ความเจริญนี้แพร่มาจากประเทศตะวันตกหรือที่คุ้นกันว่า Westernisation จนถึงปัจจุบันคือ โลกาภิวัตน์ (Globalisation) เมื่อโลกเชื่อมต่อกันทั้งข้อมูลข่าวสารและการไหลของทุนของคน เกิดการแพร่กระจายของวัฒนธรรมไปทั่วโลก

ความเป็นพื้นถิ่น (Vernacular) และประเพณี (Tradition) เป็นธรรมชาติที่ไม่หยุดนิ่ง (Dynamic) ประเพณีเป็นการส่งต่อทางด้าน วัตถุสิ่งประดิษฐ์ (Artefact) การปฏิบัติ (Practice) และความเชื่อ (Belief) จากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่งอย่างน้อยสามชั่วอายุคน จนเกิดเป็นประเพณีขึ้น (Shils, 1981) การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลาในกระบวนการต่อเนื่องอย่างช้าๆ ที่อาศัยเวลา (Bordier, 1989; Shils, 1981) แต่เมื่อมีอิทธิพลจากภายนอกโดยเฉพาะความเป็นสมัยใหม่เกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงมักจะเป็นไปอย่างเร่งรีบและสับสนจนบางครั้งขาดความต่อเนื่อง ผลของการย้อยุดกันระหว่างประเพณีและสมัยใหม่ได้สะท้อนออกมาในสังคมอนุรักษนิยมและสังคมสมัยใหม่ทั่วโลก ดังที่ AlSayyad (2006) กล่าว

ไว้ว่าการขบวนการของสมัยใหม่จะไม่วันสิ้นสุด แต่ในขณะเดียวกันกระบวนการของความเป็นประเพณีและความเป็นพื้นถิ่นก็ไม่สิ้นสุดเช่นกัน ความเป็นประเพณีและความเป็นสมัยใหม่เป็นสิ่งที่อยู่ด้วยกันตลอดเวลา แบ่งแยกออกจากกันได้ยาก ขึ้นอยู่กับว่าชุมชนหรือวัฒนธรรมไหนจะมีความเป็นประเพณีเดิมมากหรือน้อยกว่ากัน

ตั้งแต่ความเป็นสมัยใหม่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ประเพณีพื้นถิ่นถูกรับรู้โดยทั่วไปว่าเป็นคู่ตรงข้ามของความเป็นสมัยใหม่ และเกิดการตระหนักว่าประเพณีพื้นถิ่นเหล่านี้กำลังเสื่อมถอยและหมดไป (Asquith and Vellinga, 2006) ปัจจัยของความเป็นสมัยใหม่ โดยเฉพาะการพัฒนากระบวนการคมนาคมขนส่ง ถนนกลายเป็นตัวแทนที่มีพลังอำนาจของความเป็นสมัยใหม่ ซึ่งทำให้เกิดผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมหลายแห่งในโลก รวมทั้งประเพณีพื้นถิ่นทั้งหลายด้วย (Colombijn, 2002; Glassie, 1999; Oliver, 2006)

ประเพณีกับสมัยใหม่จะเป็นสิ่งตรงข้ามกัน ฝ่ายหนึ่งสนับสนุนการต่อเนื่อง อีกฝ่ายทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง แก้ววัฒนธรรมดั้งเดิม แต่อย่างไรก็ตามเราจะพบสองปรากฏการณ์นี้ในเวลาเดียวกัน ทั้งสองขั้วนี้เป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่งเหมือนกัน การเป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนมากกว่าโดยเฉพาะเมื่อมองในด้านวัตถุ เทคโนโลยีและนวัตกรรม ในขณะที่ประเพณีเป็นกระบวนการของการต่อเนื่องหรือเปลี่ยนแปลงน้อย ส่วนใหญ่เป็นด้านจิตวิญญาณ มีส่วนให้วัฒนธรรมเดิมยังคงสืบต่อ

ชุมชนชาวน้ำลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา : จากวัฒนธรรมน้ำสู่วัฒนธรรมบก

การศึกษานี้เน้นศึกษาบริเวณชุมชนริมแม่น้ำในภาคกลางของประเทศไทย ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นลุ่มน้ำขนาดใหญ่และสำคัญที่สุดของประเทศ ครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยอีกหลายสาย และเป็นแหล่งเกษตรกรรมหลักของประเทศไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่จะเกาะเรียงไปตามริมแม่น้ำลำคลอง ซึ่งมีอยู่มากมายเป็นโครงข่ายกระจายทั่วทั้งลุ่มน้ำ บ้านเรือนส่วนใหญ่ในอดีตจะเป็นบ้านที่ยกเสาสูงเพื่อให้พ้นน้ำท่วมและน้ำขึ้นน้ำลง หรือเป็นเรือนแพเกาะไปตามตลิ่งโดยเฉพาะบริเวณชุมชนค้าขาย (Chaichongrak, 2002; Crouch and Johnson, 2001; Freestone, 1974; Jumsai and Fuller, 1998)

บ้านเสาสูงและเรือนแพเหล่านี้สะท้อนการปรับตัวของบรรพบุรุษไทยให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีน้ำท่วมเป็นประจำ อากาศร้อนชื้น ฝนตกชุก บรรพบุรุษของเราได้คิดพัฒนาจนได้เป็นแบบฉบับของเรือนไทย และทำสืบทอดกันมาจนได้รับการยอมรับว่าเป็นบ้านที่ดีที่สุดเท่าที่คนไทยจะคิดได้และกลายเป็นเรือนไทยแบบประเพณีไปในที่สุด

แต่ก็เชื่อว่าเรือนไทยในอดีตจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย การเปลี่ยนแปลงมีมาตลอดเวลา ส่วนใหญ่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปและมีอิทธิพลจากปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับผู้อยู่อาศัยเองเป็นหลัก เช่น การขยายครอบครัว ฐานะที่เปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนออกมาทางรูปธรรมของบ้าน ตัวอย่างเช่น จากเรือนเครื่องผูกของครอบครัวใหม่ที่ไม่ว่างเว้น ค่อยๆ ถูกปรับเปลี่ยนเป็นเรือนที่มั่นคงขึ้น หรือบางหลังปรับเปลี่ยนเป็นเรือนเครื่องสับหรือเรือนไทยไม้จริงเมื่อเจ้าของมีฐานะดีขึ้น หรือกรณีของเรือนแพที่เคยอยู่ในน้ำก็ถูกยกขึ้นปลูกสร้างบนบก

การเปลี่ยนแปลงของประเพณีเรือนไทยพื้นถิ่นเริ่มจากการที่ประเทศไทย มีการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่และรวดเร็ว ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ในยุคล่าอาณานิคม เมื่อไทยทำสนธิสัญญาเบาริงกับสหราชอาณาจักรในปี พ.ศ. 2398 (จักรทิพย์, 2550) กรุงเทพมหานครในฐานะเมืองหลวงของประเทศไทยต้องปรับเปลี่ยนจากเมืองที่เคยเป็นเมืองน้ำ มีเรือนแพและเรือนไทยอยู่เรียงรายตามริมคลอง การคมนาคมขนส่งทางน้ำเป็นหลัก กลายเป็นเมืองบกแบบตะวันตก มีถนนหนทางสองข้างถนนเป็นตึก หอแถวและบ้านไม้แบบประเทศอาณานิคมในยุคนั้น (ชมภูนิช, 2530; ประยูร, 2532; Devakula,

ภาพที่ 1 : เรือนไทยชายน้ำในอดีตของประเทศไทย
ที่มา : Fournereau, 1908.

ภาพที่ 2 : ชุมชนเรือนแพในอดีต
ที่มา : Chaichongrak, 2002.

2002: Sternstein, 1976) เป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นก็เพื่อให้ประเทศไทยเป็นประเทศศิวิไลในสายตาชาวตะวันตก ไม่ใช่ประเทศที่ล้าหลังป่าเถื่อนที่ใครจะมายึดเป็นเมืองขึ้นได้ หรือจะเรียกอีกอย่างว่าทำตัวให้เป็นสมัยใหม่ (Modernisation) ซึ่งการเปลี่ยนในตอนนั้นถือว่าเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งทางการเมือง (ชมภูนิช, 2530)

จากนั้นภาระหนึ่งความเจริญทางวัตถุก็ค่อยๆ แผลงเข้าสู่ชนบท โดยการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นชัดเจนในช่วง 5 ทศวรรษหลังมานี้ ในช่วงแรกการคมนาคมขนส่งใช้รถยนต์ไปตามลำน้ำสายหลัก วัสดุก่อสร้างทันสมัย ได้แก่ สังกะสี ตะปู ไม้แปรรูป เครื่องใช้ไฟฟ้า วิทย์ เริ่มแพร่กระจายสู่ชนบท วัฒนธรรมพื้นบ้านไทยในชนบทเริ่มต้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การพัฒนามุ่งเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะข้าวเพื่อการส่งออก ระบบจัดการน้ำถูกพัฒนาเพื่อให้มีน้ำเพียงพอต่อการผลิตข้าว คูคลองถูกขุดเพื่อเปิดพื้นที่การทำนาแห่งใหม่และเป็นทางลำเลียงข้าวจากพื้นที่ที่ห่างไกลเข้าสู่เมือง (ฉัตรทิพย์, 2550: Isvilanonda, 2003)

การเปลี่ยนแปลงชนบทไทยสู่ความเป็นสมัยใหม่เป็นความเจริญรวดเร็วและซับซ้อนมากขึ้นหลายเท่าโดยเฉพาะด้านวัตถุ เมื่อมีการตัดถนนจากเมืองสู่ชนบทในรูปของการพัฒนาชนบทเมื่อประมาณ 3 ทศวรรษมานี้เอง ถนนกลายเป็นตัวแปรสำคัญที่จะนำความเจริญด้านต่างๆ สู่ชนบท (Amyot, 1976: Arphapirama, 1990: Ratanakul, 1990: Sternstein, 1976) ปรากฏการณ์นี้ไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะในภาคกลางของประเทศไทย ถนนกลายเป็นตัวแทนที่มีพลังอำนาจของความเจริญที่ทำให้เกิดผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมหลายแห่งทั่วโลก (Colombijn, 2002: Glassie, 1999: Oliver, 2006) แนวนอนการคมนาคมทางน้ำลดลงอย่างมากโดยการแทนที่ของถนน

ความเป็นสมัยใหม่ของชนบทไทย

แต่อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนชายน้ำยังคงผูกพันกับสภาพแวดล้อมริมน้ำ ถึงแม้ว่ากิจกรรมหลายอย่างต้องพึ่งพาถนนและพื้นที่บนบก แนวนอนความทันสมัยนำความสะดวกสบายมาสู่ชีวิต แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นสาเหตุของการหมดไปของประเพณีดั้งเดิมหลายอย่างในชุมชน นวัตกรรมเทคโนโลยีทางการเกษตรได้เพิ่มผลผลิตข้าวและระยะเวลาการทำนาลง วิถีชีวิตชาวนาต้องเปลี่ยนแปลง พิธีกรรมและประเพณีหลายอย่างที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวสูญหายไป (ฉัตรทิพย์, 2550) สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ไฟฟ้า น้ำประปา ทำให้ชีวิตประจำวันสะดวกปลอดภัยขึ้น การศึกษาในระบบสมัยใหม่เปลี่ยนวิธีการคิด ความเชื่อ พฤติกรรมและอาชีพของคนในชุมชน (Ratanakul, 1990) และเมื่อ

ภาพที่ 3 : แผนที่แสดงแม่น้ำ
ลำคลองในภาคกลางของ
ประเทศไทยและบริเวณพื้นที่ศึกษา
ที่มา : ดัดแปลงจาก Sternstein, 1976.

ไม่นานมานี้ การท่องเที่ยวกลายเป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งที่กระทบต่อประเพณีพื้นถิ่นของชุมชนชนบทแทบทุกแห่ง โดยเฉพาะในรูปไฮมสเตย์ ที่คนภายนอกนำความเป็นสมัยใหม่มามอบแก่คนในพื้นที่จนถึงในบ้าน ชาวบ้านพื้นถิ่นไม่อาจปฏิเสธได้ เป็นผลกระทบที่ละเอียดอ่อนต่อประเพณีท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันกระแสการท่องเที่ยวที่รวดเร็ว รุนแรงและแพร่ขยายในวงกว้างนี้ ทำให้เกิดการตระหนักถึงผลกระทบเหล่านั้นต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นจากหลายหน่วยงาน (สิรินยา, 2545) ที่สำคัญความทันสมัยด้านเทคโนโลยีและวัสดุก่อสร้างมีส่วนอย่างมาก ในการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของบ้านพื้นถิ่น และทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบ้านพื้นถิ่น ชายน้ำทั้งสิ้น

จึงเกิดคำถามขึ้นว่า “ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและซับซ้อนของยุคโลกาภิวัตน์ ความเป็นประเพณีของเรือนพื้นถิ่นริมน้ำของไทยจะยังคงอยู่สืบไปในอนาคตหรือไม่” และการที่จะรู้อนาคต เราต้องศึกษาและเข้าใจวิวัฒนาการของบ้านไทยตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันเสียก่อนว่า อะไรเปลี่ยน อะไรต่อเนื่อง และมีสาเหตุเกี่ยวข้องกับเรื่องใดบ้าง

เป้าหมายของการศึกษา

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ต้องการทำความเข้าใจว่าความเป็นสมัยใหม่ส่งผลอย่างไรต่อประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นริมน้ำ โดยเฉพาะผลกระทบของถนนซึ่งถือว่ามีอิทธิพลรุนแรงต่อวัฒนธรรมน้ำ รวมทั้งศึกษาปัจจัยต่างๆ ของความเป็นสมัยใหม่ในชุมชนที่เลือกศึกษา เพื่อที่จะเข้าใจว่า อะไรที่เปลี่ยนไป อะไรยังคงอยู่และเพราะเหตุใด รวมทั้งศึกษาว่าชาวบ้านปรับตัวอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถต้านทานได้ ประเพณีท้องถิ่นและความทันสมัยประนีประนอมกันอย่างไรในยุคปัจจุบัน ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ อะไรคือปัจจัยสำคัญของความทันสมัยที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบ้านพื้นถิ่นริมน้ำ และอะไรคือปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนความต่อเนื่องของประเพณีในปัจจุบัน โดยใช้คำยืนยันจากความเห็นของชาวบ้านประกอบกับการวิเคราะห์ข้อมูลของนักวิจัย และ

การพยายามหาวิธีเข้าใจความสัมพันธ์ หรือเรียกได้ว่าการอยู่ร่วมกันของประเพณีเดิมและความเป็นสมัยใหม่ว่าเป็นอย่างไร

พื้นที่ศึกษาในบทความนี้ได้แก่ชุมชนไทยชาวน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา 2 แห่ง โดยเลือกจากลักษณะที่เป็นตัวแทนของกลุ่มน้ำภาคกลางตอนบนและตอนล่าง เพื่อให้เข้าใจภาพรวมของลักษณะประเพณีบ้านชาวน้ำในลุ่มน้ำนี้ ได้แก่ ชุมชนคลองรางจรเข้ อ.เสนา จ.อยุธยา และชุมชนปลายโพรงพง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม จำนวนบ้านที่ทำการศึกษทั้งหมดในสองชุมชน จำนวน 40 หลัง และชาวบ้านผู้ให้ข้อมูล 50 คน

ในบทความนี้เสนอข้อมูลระดับบ้านเป็นหลัก ทั้งด้านกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม ด้านกายภาพได้แก่ รูปทรงบ้าน วัสดุในการก่อสร้าง เครื่องใช้ในบ้าน ด้านสังคมได้แก่ วิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว และเพื่อนบ้าน การใช้พื้นที่ ด้านวัฒนธรรมได้แก่ ความเชื่อ พิธีกรรม ความหมายของบ้านและความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและสิ่งแวดล้อมริมน้ำ

เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้ที่ต้องการเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุ สังคม และวัฒนธรรมของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นริมน้ำ ที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของความเป็นสมัยใหม่ งานวิจัยชิ้นนี้จึงเน้นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบสหวิทยาการประกอบด้วยสาขาสถาปัตยกรรม มานุษยวิทยา และจิตวิทยาลิงวอดลอม โดยใช้ทฤษฎีวัตถุทางวัฒนธรรม (Material Culture Study) เป็นจุดเริ่มต้น การศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรม เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ที่สะท้อนกลับไปกลับมาระหว่างกันของคนและวัตถุ คนสร้างและใช้วัตถุ และวัตถุนั้นก็กลับมามีอิทธิพลต่อผู้ที่สร้างและใช้มันในทุกๆ ด้านของชีวิต

นอกจากข้อมูลข้างต้นที่ได้จากการสังเกตในพื้นที่แล้ว การศึกษาการรับรู้ของชาวบ้านเป็นสิ่งที่สำคัญมากในการศึกษานี้ เพราะเป็นการเสนอข้อมูลในสถานการณ์จริง ซึ่งถ้าขาดการศึกษาให้เข้าใจความคิดเห็นและความรู้สึกของชาวบ้าน นักวิชาการหรือคนภายนอกก็ยากที่จะเข้าใจด้านลึกที่ซ่อนอยู่ได้ชัดเจน การศึกษาวิธีนี้ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสอธิบายสิ่งที่คิดและรู้สึกอะไรเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับตน ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่ถูกมองข้ามจากคนภายนอก ด้วยวิธีนี้ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับข้อมูลที่เป็นประโยชน์และแตกต่างไปจากข้อมูลที่นักวิจัยสังเกตได้

การต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบ้านพื้นถิ่นชาวน้ำ : ความเชื่อมโยงระหว่างวัตถุ สังคม และวัฒนธรรม

จากการสำรวจพื้นที่ทั้งสองบริเวณที่เลือกศึกษา สามารถสรุปรูปแบบที่พักอาศัยชาวน้ำที่สัมพันธ์กับความเป็นสมัยใหม่โดยเรียงตามยุคสมัยดังนี้

- 1.) ยุคก่อนที่ความทันสมัยจะเข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนชนบทไทย เรือนไทยแบบประเพณีจัดว่าเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นส่วนใหญ่ในพื้นที่
- 2.) ยุคที่ความเป็นสมัยใหม่เริ่มแพร่ออกสู่ชนบทภาคกลางของไทย การคมนาคมยังใช้ทางน้ำเป็นหลัก เรือนพักอาศัยได้แก่ เรือนไทยปรับปรุงและเรือนทรงบังกะโล
- 3.) ยุคสุดท้ายคือตั้งแต่ถนนนำพาความเจริญทางวัตถุสู่ชนบทจนถึงปัจจุบัน ที่พักอาศัยในยุคนี้ ได้แก่ บ้านทรงบังกะโลสองชั้น บ้านทรงสมัยใหม่และบ้านทรงไทยใหม่

ในบทความนี้จะใช้คำแทนคำว่าที่อยู่อาศัย 2 คำคือ “เรือน” และ “บ้าน” เรือนในที่นี้หมายถึงอาคารที่ยกพื้นสูง มีใต้ถุนโล่ง ส่วน “บ้าน” หมายถึง อาคารพักอาศัยที่สร้างติดดินเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกันนี้แสดงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างการอยู่อาศัยกับลักษณะที่ตั้งที่ต่างกันไป

ภาพที่ 4 : หมู่เรือนไทยชายน้ำ อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม

ภาพที่ 5 : หมู่เรือนไทย
แบบต่างๆ
ที่มา : Chaichongrak, 2002.

ต่อจากนี้จะอธิบายให้เห็นถึงการคลี่คลายของรูปแบบเรือนและบ้านแต่ละแบบ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงหรือการเกิดรูปทรงใหม่ การใช้พื้นที่เหมือนหรือต่างจากที่อยู่อาศัยรุ่นก่อนอย่างไร อะไรเปลี่ยนอะไรคงเดิม การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ สังคม วัฒนธรรมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงซึ่งกันและกันอย่างไร

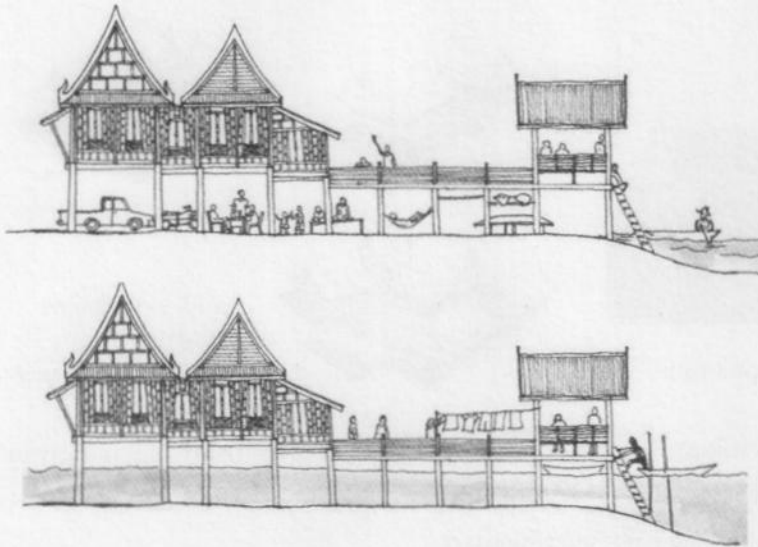
1. เรือนไทยเดิมหรือเรือนไทยแบบประเพณี

ก่อนที่จะศึกษาความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นชายน้ำ จะขออธิบายลักษณะของเรือนไทยแบบประเพณีซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบให้กับการเปลี่ยนแปลงก่อน ลักษณะทางกายภาพของเรือนไทยเดิม แสดงถึงความเกี่ยวเนื่องกับสภาพแวดล้อมชายน้ำและวัฒนธรรมไทยอย่างชัดเจน

ตามประเพณีการสร้างเรือนไทย ทิศการวางตัวเรือนมักจะวางไปตามทิศตะวันออก - ตะวันตก หรือเรียกว่าตามตะวัน (ฤทัย, 2518) แต่สำหรับบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ริมน้ำในชุมชนที่เลือกศึกษาจะวางเรือนตามทิศทางน้ำเป็นหลัก โดยหันหน้าบ้านหรือด้านยาวของเรือนออกสู่แม่น้ำ ซึ่งถ้ามองในดำนามธรรมจะเห็นถึงการให้ความสำคัญและเคารพต่อลำน้ำซึ่งเป็นศูนย์รวมของชีวิตชาวไทยในอดีต

ตัวเรือนเป็นเรือนไม้ เสาสูง ตามหลักเหตุผลเพื่อให้พ้นน้ำในฤดูน้ำหลาก น้ำขึ้นน้ำลง และความชื้นและของพื้นดินเวลาฝนตก เสาเรือนและผนังล้มนสอดเข้าด้านใน ทำหน้าที่เป็นกรอบที่แข็งแรง ด้านทานแรงน้ำได้เมื่อมีน้ำหลาก (ฤทัย, 2518) หลังคาจั่วทรงสูงช่วยในการระบายน้ำฝนได้เร็ว ชายคายื่นยาวป้องกันพื้นที่ภายในจากฝนและแสงแดด วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างหาได้ในท้องถิ่น และระบบการก่อสร้างเป็นแบบเข้าเดือย สลัก สามารถถอดประกอบใหม่ได้ เมื่อต้องการย้ายเรือนไปปลูกสร้างที่อื่นก็สามารถถอดส่วนประกอบต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ล่องไปตามน้ำได้ อีกชื่อหนึ่งของเรือนไทยเดิมที่ใช้กันคือ เรือนเครื่องสับ ลักษณะเป็นเรือนหมู่ที่เกิดจากการประกอบกันของเรือนเดี่ยว เชื่อมกันด้วยนอกชานไม้ มีบันไดทางขึ้นเชื่อมต่อกับทำนน้ำ ขนาดของเรือนหมู่ขึ้นอยู่กับฐานะและลักษณะครอบครัว เช่น ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย ครอบครัวคหบดี ทำนน้ำเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่พบได้ในเรือนชายน้ำแทบทุกหลัง เปรียบเสมือนประตูหน้าบ้าน มีทั้งแบบที่มีศาลาและแบบที่ไม่มีศาลา รูปลักษณะของทำนน้ำแตกต่างกันในรายละเอียดตามประโยชน์ใช้สอยและฐานะของเจ้าของ

การใช้พื้นที่ที่สอดคล้องกับภูมิประเทศชายน้ำ ได้แก่การใช้ใต้ถุนและชานในฤดูน้ำหลากและฤดูแล้ง ในหน้าแล้งใต้ถุนเป็นพื้นที่ที่เอนกประสงค์ในชีวิตประจำวัน เช่น ทำงานจักสาน เตรียมอาหาร ซ่อมเครื่องมือเครื่องใช้ การเกษตร เก็บเกี่ยว เก็บของ เลี้ยงไก่ พักผ่อน พูดคุยระหว่างเพื่อนบ้านและสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งเป็นที่เล่นของเด็กๆ (ฤทัย, 2518; สมใจ, 2545) พื้นเป็นดินอัดแน่น ไอน้ำจากพื้นดินระเหยขึ้นมา ประกอบกับลมเย็นพัดพาไอน้ำมาจากแม่น้ำลำคลอง

ภาพที่ 6 : การใช้ใต้ถุนและนอกชาน
ในฤดูแล้ง (ภาพบน)
และฤดูน้ำหลาก (ภาพล่าง)

ภาพที่ 7 : ใต้ถุนของเรือนไทยเดิม อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม และ อ.เสนา
จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 8 : นอกชานของหมู่เรือนไทย อ.อัมพวา
จ.สมุทรสงคราม

ทำให้ใต้ถุนเย็นสบายในตอนกลางวัน ในชุมชนที่มีน้ำท่วมเป็นประจำ ชาวของเครื่องใช้และกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นใต้ถุนจะถูกย้ายขึ้นสู่ชานนอกชานด้านบนในฤดูน้ำหลาก

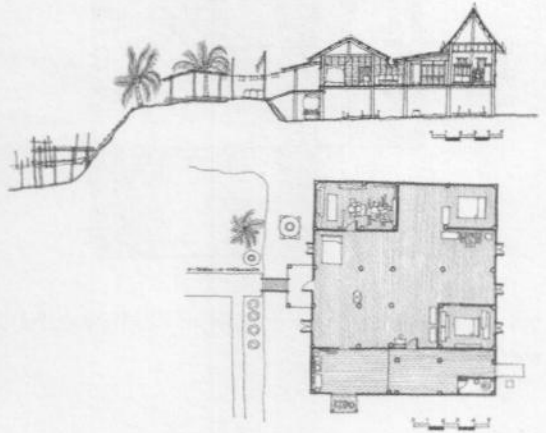
ลักษณะทางรูปธรรมของเรือนไทยที่กล่าวมานี้สอดคล้องกับด้านต่างๆ ของชีวิตคนไทยในยุคก่อน ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ความเชื่อ ค่านิยม โดยเฉพาะการให้ความสำคัญของครอบครัว การเคารพผู้ใหญ่และผู้มีพระคุณ การอยู่แบบครอบครัวขยายทำให้ความผูกพันระหว่างสมาชิกครอบครัว ค่อนข้างเหนียวแน่น การถ่ายทอดประเพณี ภูมิปัญญา จากรุ่นสู่รุ่นเป็นไปอย่างเป็นธรรมชาติ ในเรือนหมู่อาจมีคนหลายรุ่นตั้งแต่ทวดจนถึงเหลน บุกดาบายเล่าให้ทานปรัมปราให้หลานๆ ฟังที่นอกชานหลังอาหารเย็น การอยู่ร่วมกัน ทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างคนหลายวัย เป็นการปลูกฝังค่านิยม ประเพณี วัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่นโดยไม่รู้ตัว

ความทันสมัยในยุคแรกของบ้านชนบทชายน้ำ ส่วนใหญ่จะมาจากวัสดุและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น สังกะสี ไม้แปรรูป ตะปู เข้าแทนที่เทคนิคและวัสดุแบบดั้งเดิม มีผลต่อรูปแบบเรือนไทยเดิมและเกิดเรือนรูปทรงใหม่ขึ้น คือ เรือนไทยปรับปรุงและเรือนทรงบังกะโล

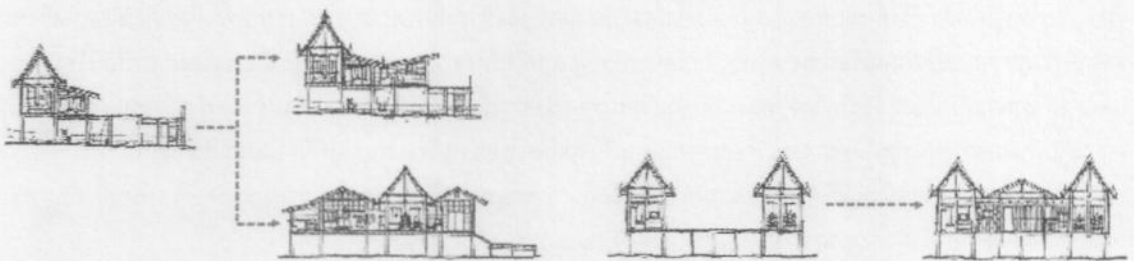
2. เรือนไทยปรับปรุง

ภาพที่ 9 : เรือนไทยปรับปรุง อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 10 : แสดงรูปตัดและผังพื้นเรือนไทยปรับปรุง อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

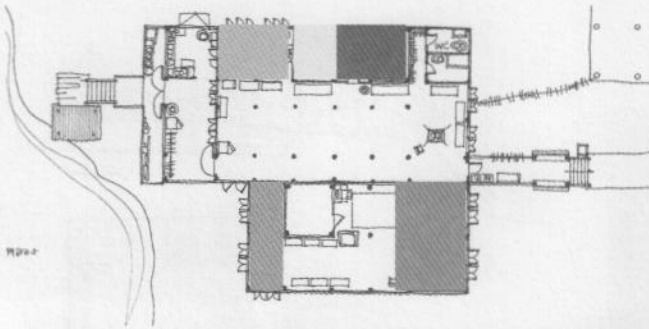

ภาพที่ 11 : ตัวอย่างการปรับปรุงเรือนไทยเดิมโดยกลุ่มนอกخان อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา และ อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม

“เรือนไทยปรับปรุง” มักเป็นการต่อเติมเรือนไทยเดิมที่มีอยู่ โดยใช้วัสดุและเทคโนโลยีอุตสาหกรรมที่กล่าวแล้วข้างต้น การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพหลักๆ คือ การคลุมชานด้วยหลังคาสังกะสี ที่มีลักษณะเตี้ยแอ่น ถ้ามองในแง่การใช้พื้นที่ การคลุมชานมีประโยชน์ คือ ทำให้เกิดพื้นที่ภายในอาคารที่กว้างขวางขึ้น พื้นที่กว้างภายในเรือนนี้สามารถแบ่งโดยใช้เฟอร์นิเจอร์หรือฉากกั้น เกิดเป็นพื้นที่ส่วนตัวของสมาชิกในครอบครัว ซึ่งในเรือนไทยเดิมแทบจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพนี้ตอบสนองการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมที่ความเป็นส่วนตัวมีความสำคัญมากขึ้นในสังคมชนบทสมัยใหม่ แต่ในขณะเดียวกันก็เปลี่ยนลักษณะพื้นที่อยู่อาศัยจากเดิมที่เป็นชานโล่ง โปร่ง แสง และลมผ่านได้ดี กลายมาเป็นบริเวณภายในบ้านที่ค่อนข้างมืด ทึบ และร้อน แต่ความสมัยใหม่ก็ช่วยแก้ปัญหาได้โดยการใช้ไฟฟ้าแสงสว่างและพัดลม ส่วนใต้ถุนในยุคแรกนี้ยังไม่มีเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านถึงสาเหตุของการปิดล้อมพื้นที่ชาน เหตุผลส่วนใหญ่ก็เพื่อรักษาไม้พื้นชานไม่ให้ผุจากการตากแดดตากฝน เนื่องจากชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงคุณค่าของไม้ในสถานการณ์ปัจจุบันที่ไม่เป็นสิ่งหายาก โดยเฉพาะไม้พื้นที่มักจะมีขนาดใหญ่ เป็นไม้ที่มีคุณภาพดีราคาสูง และปัจจุบันถือว่าเป็นสมบัติที่บรรพบุรุษสร้างสมไว้ให้อย่างหนึ่ง

การต่อเติมเรือนไทยเดิมโดยวิธีคลุมชานนี้มีหลายรูปแบบ เช่น เรือนไทยอยู่ด้านหลังต่อเติมคลุมชานด้านหน้าหรือเรือนไทยเดิมอยู่ตรงกลาง ทำหลังคาคลุมพื้นที่เพิ่มทั้งสองข้าง (ภาพที่ 11)

ภาพที่ 12 : ผังพื้นที่ชั้นบนแสดงการกั้นพื้นที่ชั่วคราวในเรือนไทยปรับปรุง อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 13 : เรือนไทยปรับปรุงของครอบครัวขยาย อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

ในด้านเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับด้านสังคมวัฒนธรรม การปิดล้อมพื้นที่ชนทำให้พื้นที่ที่อยู่อาศัยมากขึ้น พื้นที่ชนเดิมที่กว้างขวางนี้บางส่วนอาจกันเป็นสัดส่วนสำหรับครอบครัวใหม่ที่ขังไม่ได้แยกจากครอบครัวพ่อแม่ แทนที่จะปลูกเป็นเรือนไทยใหม่อีกหลังหนึ่งตามแบบประเพณีเดิมซึ่งสิ้นเปลืองมาก เรือนไทยปรับปรุงบางหลังขยายพื้นที่ต่อออกไปเป็นเรือนครอบครัวลูก จนดูเหมือนกลุ่มเรือนขนาดใหญ่ ลักษณะการอยู่แบบนี้คล้ายครอบครัวขยายแบบมีชนเชื่อมของเรือนไทยเดิม แต่แทนที่ชนจะเปิดโล่งกลับมีหลังคาคลุม ดังนั้นเรือนไทยปรับปรุงนี้ก็จัดว่ามีส่วนส่งเสริมให้เกิดการถ่ายทอดประเพณีความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัวค่อนข้างแน่นแฟ้นไม่แพ้การอยู่ในเรือนไทยหมู่ที่มีชนแล่นถึงกัน

นอกจากประโยชน์ในแง่รักษาไม้และการใช้พื้นที่แล้ว การคลุมชานด้วยรูปทรงและวัสดุหลังคาแบบใหม่นี้ เป็นการแสดงความทันสมัย ซึ่งสื่อถึงฐานะทางสังคม (Social Status) ของเจ้าของเรือน

3. เรือนทรงบังกะโล

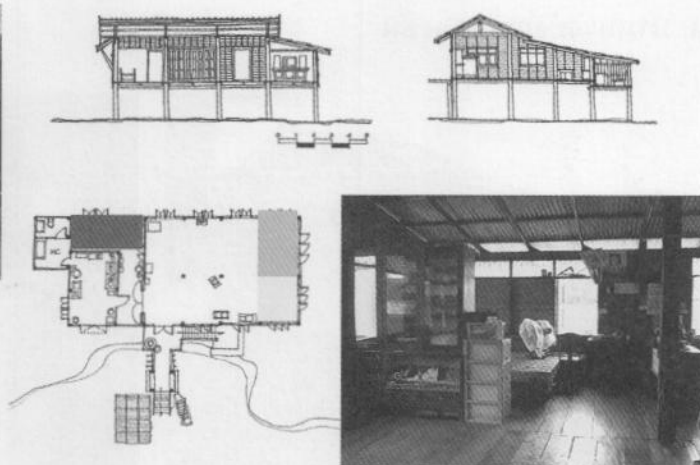
ในช่วงเวลาเดียวกับการปรับปรุงเรือนไทยดั้งเดิมแล้ว บ้านที่สร้างใหม่ก็ใช้วัสดุใหม่เลยทั้งหลัง โดยมีรูปทรงเป็นกล่องไม้ คลุมด้วยหลังคาทรงจั่วสลับสีที่มีความลาดชันน้อยประมาณ 10 - 15 องศา แตกต่างอย่างมากกับความสูงชันและอ่อนช้อยของหลังคาเรือนไทยเดิม ในที่นี้ขอเรียกตามชาวบ้านว่า “เรือนทรงบังกะโล” บ้านแบบนี้ไม่เพียงแต่พบในประเทศไทยเท่านั้นแต่เกิดขึ้นทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน (ประมาณ พ.ศ. 2500-2520) ชาวบ้านดูเหมือนจะให้ความสนใจกับวัสดุทันสมัยที่ให้ออกาสสร้างอาคารรูปแบบใหม่ๆ ต่างไปจากแบบประเพณีเดิม

ในด้านเศรษฐกิจและการก่อสร้าง เรือนทรงบังกะโลสร้างง่ายและราคาถูก คุณสมบัติของสังกะสี คือ น้ำหนักเบา ทนเป็นแผ่นใหญ่คลุมพื้นที่ได้กว้าง ไม่เปลืองไม้โครงสร้าง ประหยัดค่าก่อสร้าง บ้านแบบนี้ดูเหมือนจะเหมาะสมมาก เพราะตอบสนองความต้องการของวิถีชีวิตชนบทในสมัยนั้นด้านข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ ดังนั้นบ้านที่สร้างใหม่ส่วนใหญ่จึงเป็นทรงบังกะโล เรือนไทยเดิมแทบจะไม่มีการสร้างขึ้นใหม่เลยและกลายเป็นเรือนที่ธรรมดาเกินไป

สิ่งที่เป็นตัวร่วมของเรือนทรงบังกะโลกับเรือนไทยเดิมหรือจะเรียกว่าเป็นการต่อเนื่องคือ การเป็นเรือนไม้เสาสูง ใต้ถุนเปิดโล่งและตั้งอยู่ชายน้ำ การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมต่างๆ ใต้ถุนยังคงเดิมเช่นเดียวกับใต้ถุนของเรือนไทย สิ่งที่แตกต่างชัดเจนจากเรือนไทยเดิม คือ ชั้นบน พื้นที่ภายในเป็นห้องโถงกว้างขวาง ส่วนใหญ่มีห้องนอน 1 ห้องสำหรับลูกสาว และ 1 ห้องครัว พื้นที่โถงที่เหลือจะถูกกั้นอย่างไม่ถาวรโดยใช้เฟอร์นิเจอร์เช่นเดียวกับในเรือนไทยปรับปรุง เมื่อต้องการพื้นที่สำหรับจัดงานบุญ เฟอร์นิเจอร์ต่างๆ จะถูกเลื่อนไปรวมไว้ด้านหนึ่งทำให้ได้พื้นที่โถงกว้าง จุคนได้จำนวนมาก การเตรียม

ภาพที่ 14 : เรือนทรงบังกะโล อ.เสนา
จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 15 : รูปตัด ผังพื้น และการกันห้องชั่วคราวภายในเรือนทรงบังกะโล
อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

พื้นที่นี้สะท้อนให้เห็นค่านิยมในการให้ความสำคัญกับญาติพี่น้อง และการจัดงานบุญแบบประเพณีไทยยังคงอยู่ พร้อมกันนั้นก็สะท้อนความต้องการ วิถีชีวิตและสังคมที่เปลี่ยนไป การอยู่ของชาวชนบทก็เช่นเดียวกับชาวเมืองที่ต้องการความสะดวกสบายและความเป็นส่วนตัวมากขึ้น ทั้งคนและเครื่องใช้สมัยใหม่ปลอดภัยอยู่ในห้องโถงที่มีมิติขึ้น

การเปลี่ยนแปลงและต่อเนื่องของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบ้านชาวน้ำในช่วงแรก จากเรือนสองแบบที่กล่าวมานี้สรุปได้ว่า การคงอยู่ของใต้ถุน แสดงถึงการต่อเนื่องของความสัมพันธ์ที่ประนีประนอมต่อกันระหว่างชาวบ้านกับน้ำและประเพณี การอยู่ในส่วนใต้ถุน สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปที่เด่นชัดคือการหายไปของนอกชาน และการเกิดขึ้นใหม่ของหลังคาสังกะสีทรงเตี้ยแฉ่งทำให้เกิดพื้นที่ใช้สอยภายในที่กว้างขวางขึ้น

ความเจริญในยุคที่สอง คือช่วงที่มีการตัดถนนสู่ชนบทมากขึ้น ถนนเป็นตัวการสำคัญที่นำความเจริญทางวัตถุและด้านอื่นๆ แพร่กระจายออกสู่ชนบท และมีผลต่อวิถีชีวิตของชาวชนบทริมน้ำในแทบจะทุกด้าน

1. ด้านวัตถุ สาธารณูปโภค เทคโนโลยี วัสดุ เครื่องใช้สมัยใหม่กระจายออกสู่ต่างจังหวัด
2. ด้านสังคม ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ความเป็นส่วนตัวของแต่ละบุคคลมีความสำคัญขึ้น
3. ด้านเศรษฐกิจ มีการเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรรมเป็นอย่างอื่น การเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรจากแรงงานคนเป็นการใช้เครื่องจักร
4. ความสะดวกในการเดินทาง ทำให้เกิดการย้ายถิ่นฐาน คนในชนบทออกไปศึกษาและทำงานทำในเมืองใหญ่ พร้อมกันนั้นคนภายนอกและนักท่องเที่ยวก็เข้ามาสู่ชุมชน ไม่เว้นแม้แต่โจรผู้ร้ายและอบายมุขต่างๆ
5. ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองลดลงและความสำคัญของถนนเข้ามาแทนที่ ส่งผลต่อความผูกพันระหว่างชุมชนกับน้ำ

สิ่งเหล่านี้มีผลต่อกายภาพของบ้านไม่มากนักน้อย บ้านในยุคนี้มีลักษณะเด่นคือเป็นบ้านสองชั้น สร้างติดดินไม่ยกเสาสูงแบบเรือนในยุคก่อน วัสดุก่อสร้างและเทคโนโลยีทันสมัยมากขึ้นคือมีการใช้คอนกรีตและเหล็กในการก่อสร้าง รูปแบบบ้านในยุคนี้แบ่งได้ 3 แบบ คือ บ้านทรงบังกะโลสองชั้น บ้านทรงสมัยใหม่ และบ้านทรงไทยใหม่

4. บ้านทรงบังกะโลสองชั้น

ภาพที่ 16 : บ้านทรงบังกะโลสองชั้น อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 17 : ภายในชั้นล่างของบ้านทรงบังกะโล

วิวัฒนาการอีกขั้นของบ้านริมน้ำคือ “บ้านทรงบังกะโล” ครึ่งปูนครึ่งไม้ ชั้นล่างมีผนัง ไม้เปิดโล่งเป็นใต้ถุน ส่วนชั้นบนเป็นไม้ แบ่งเป็นห้องนอนส่วนตัวของสมาชิกในครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นบ้านของครอบครัวเดี่ยวที่ประกอบด้วยพ่อแม่ลูก ชั้นล่างเป็นห้องที่ใช้ร่วมกันในครอบครัว เช่นห้องรับแขก พักผ่อน ซึ่งการใช้สอยอาจเทียบได้กับใต้ถุน ห้องน้ำ และครัวอยู่ส่วนหลังของบ้าน อาจจะต้องเป็นเพิงออกไปจากตัวบ้าน การมีผนังชั้นล่าง เหตุผลหนึ่งก็เพื่อความปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน จากคนแปลกหน้าและมลภาวะ เสียง ฝุ่น ความร้อนที่มากับถนน แต่ในขณะเดียวกันผนังก็เป็นการปิดกั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในหมู่บ้าน (Pinijvarasin, 2003) รวมทั้งสภาพแวดล้อมที่เป็นริมน้ำด้วย ซึ่งเดิมใต้ถุนที่เปิดโล่งทำให้มองเห็นกันระหว่างบ้านต่อบ้าน และมีความเชื่อมต่อภายในใต้ถุนกับธรรมชาติรอบตัวรวมทั้งความเป็นขาน้ำด้วย ดังนั้นอาจอนุมานได้ว่าบ้านแบบนี้มีความสัมพันธ์กับความเป็นขาน้ำน้อยกว่าเรือนที่ยกเสาสูง

5. บ้านทรงสมัยใหม่

บ้านอีกแบบที่พบให้ชุมชนขาน้ำในช่วงเวลาประมาณสิบปีมานี้ คือบ้านคอนกรีตสองชั้นแบบสมัยใหม่ หรือชาวบ้านเรียกว่า “บ้านทรงสมัย” ลักษณะเป็นบ้านตึกที่ส่วนใหญ่เอาแบบมาจากบ้านจัดสรรในกรุงเทพฯหรือปริมณฑล ที่โฆษณาว่าเป็นบ้านสไตล์ตะวันตกแบบต่างๆ เจ้าของบ้านส่วนใหญ่จะใช้ชีวิตแบบคนเมืองหรือเคยอาศัยในเมืองใหญ่มาก่อน บ้านเหล่านี้พบได้ตามริมถนนมากกว่าริมน้ำ สร้างบนที่ถมสูงและมักจะมีเขื่อนคอนกรีตสูงกั้นน้ำท่วมตลอดแนวขาน้ำ หน้าบ้านส่วนใหญ่หันออกสู่ถนนส่วนด้านที่ติดน้ำมีศาลาท่าน้ำที่หลายแห่งไม่มีบันไดลงน้ำ เป็นศาลาที่ไว้สำหรับนั่งเล่นพักผ่อนเท่านั้น ไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างท่าน้ำในอดีต

ลักษณะเด่นของบ้านแบบนี้คือเป็นบ้านสำหรับครอบครัวเดี่ยว พื้นที่ภายในแบ่งเป็นห้องๆ ตามประโยชน์ใช้สอย ไม่มีพื้นที่กว้างสำหรับรวมญาติพี่น้อง มีเพียงห้องรับแขกหรือห้องนั่งเล่นสำหรับสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น ภายในพร้อมพรั่งไปด้วยเครื่องเรือนและเครื่องอำนวยความสะดวกที่ทันสมัยไม่ต่างจากบ้านในเมือง ทุกอย่างดูจะเป็นการนำเข้ามาจากสังคมเมืองทั้งสิ้น สอดคล้องกันทั้งด้านวัตถุ สังคม วัฒนธรรมการใช้ชีวิตในบ้าน ยกเว้นตำแหน่งที่ตั้งของบ้านที่มามีอยู่ในชุมชนขาน้ำ

ภาพที่ 18 : บ้านทรงสมัยใหม่
อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

ในแง่การอยู่สบาย จากการสอบถามผู้ที่เคยอยู่ในบ้านไม่มาก่อนให้ความเห็นว่า บ้านปูนนี้ค่อนข้างร้อนโดยเฉพาะในตอนกลางคืนที่ผนังคอนกรีตคายความร้อนที่สะสมไว้ตลอดทั้งวัน ในเรื่องอุณหภูมิการอยู่สบาย จากประสบการณ์การอยู่บ้านแบบเรือนไทยแล้วย้ายมาอยู่บ้านปูนของชาวบ้านหลายคน ส่วนใหญ่บอกเป็นเสียงเดียวกันว่าบ้านไม่อยู่สบายกว่าเย็นกว่า เป็นกันเองกว่า บ้านสมัยใหม่ร้อนและให้ความรู้สึกอึดอัด ทึบ ไม่โปร่งโล่ง

ในด้านสังคม การปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวมีน้อยเพราะการแบ่งพื้นที่ภายในเป็นห้องๆ และการมีห้องส่วนตัว ยิ่งกว่านั้นการปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านในชุมชนยิ่งน้อยลงเมื่อเทียบกับการอยู่บ้านแบบอื่นๆ ในแง่ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมชายน้ำ บ้านสมัยใหม่นี้แทบจะไม่มีมีความเกี่ยวข้องใดๆ เลย จนสรุปได้ว่าการต่อเนื่องกับประเพณีในพื้นที่มีน้อยมาก

6. บ้านทรงไทยใหม่

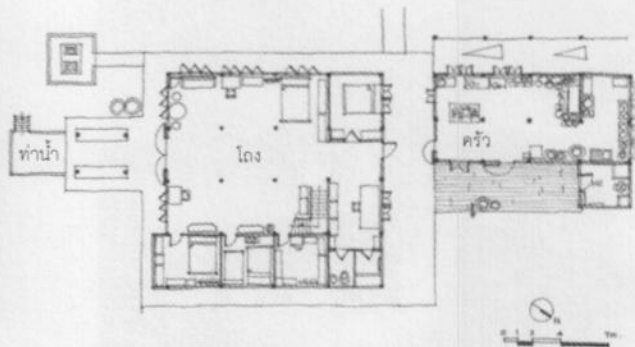
บ้านรูปแบบสุดท้ายเป็นบ้านที่กำลังได้รับความนิยมมากที่สุดในปัจจุบัน ในชุมชนชายน้ำทั้งสองแห่งที่ทำการศึกษานี้ในที่นี้ขอเรียกชื่อตามชาวบ้านว่า “บ้านทรงไทยใหม่” พบเห็นได้ทั้งริมน้ำและริมถนนลักษณะทางกายภาพ เป็นบ้านสองชั้น ชั้นล่างเป็นโครงสร้างคอนกรีตก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นเรือนไทยไม้ ถึงแม้ว่าบ้านแบบนี้จะไม่ใหม่ในกรุงเทพฯ โดยมีการสร้างตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2510 (นุกูล, 2530) แต่สำหรับชุมชนชายน้ำที่ทำการศึกษา บ้านแบบนี้กำลังเป็นที่นิยมและเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ มากกว่าแบบอื่น

ส่วนชั้นล่างมีลักษณะเป็นห้องโถงอเนกประสงค์ กว้างขวาง เป็นที่ทำกิจวัตรประจำวันร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว เช่น พักผ่อน พูดคุย ดูโทรทัศน์ รับประทานอาหารเย็นซึ่งส่วนใหญ่ยังคงนั่งกับพื้นล้อมวงกินข้าว ในโถงนี้มีเครื่องใช้ไฟฟ้าเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่ทันสมัย เจ้าของบ้านหลายหลังให้เหตุผลว่าพื้นที่นี้เตรียมไว้สำหรับต้อนรับญาติพี่น้องในโอกาสงานบุญต่างๆ ของครอบครัว ชั้นล่างมีการกันห้องนอนบางส่วน ถ้าจะเปรียบไปแล้วโถงชั้นล่างนี้ทำหน้าที่คล้ายกับใต้ถุนหรือโถงชั้นบนของเรือนทรงบังกะโล่ที่กล่าวมาแล้ว ในแง่สังคมเป็นพื้นที่รวมสมาชิกในครอบครัวและญาติพี่น้อง แต่ขณะเดียวกันการที่มีผนังกันภายในบ้านกับภายนอกทำให้ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านและธรรมชาติชายน้ำโดยรวมลดลง

สิ่งที่สังเกตได้ในการอยู่บ้านแบบนี้อย่างหนึ่งคือ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนิยมนั่งกับพื้น ไม่ว่าจะเป็นการทำงานหรือการพักผ่อน แต่ทุกบ้านจะมีชุดรับแขกที่ดูเป็นหลักฐานและทันสมัยยิ่งขึ้นๆ จะมีแขกมาลักรั้ง เพราะผู้มาเยี่ยมเยียน

ภาพที่ 19 : บ้านทรงไทยใหม่ อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 20 : ผังพื้นที่ชั้นล่างบ้านทรงไทยใหม่

ภาพที่ 21 : ตัวอย่างบ้านทรงไทยใหม่ อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

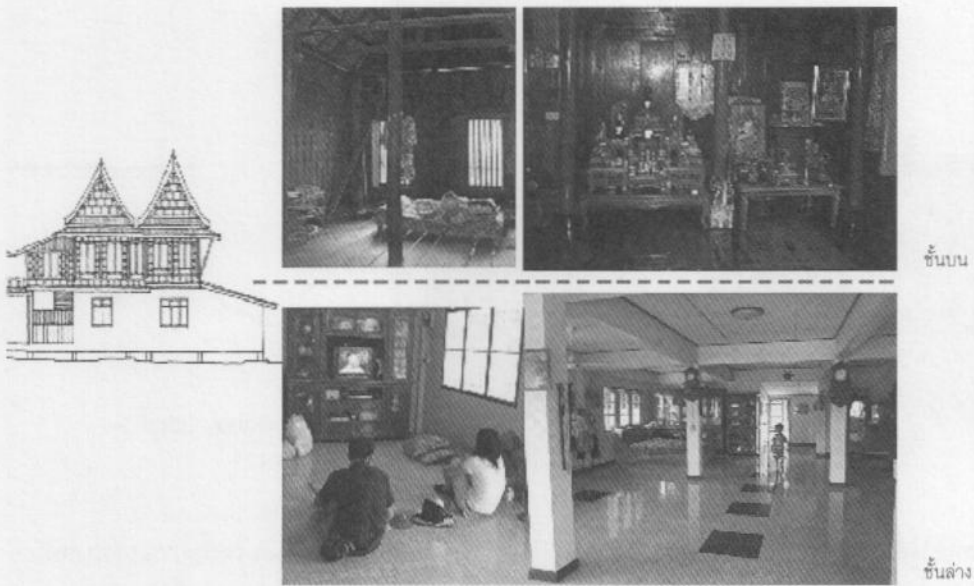

ภาพที่ 22 : ตัวอย่างบ้านทรงไทยใหม่ อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม

ส่วนใหญ่อีกคือญาติพี่น้องเพื่อนฝูง ที่ถนัดกับการนั่งคุยกันกับพื้นหรือนอนเอกเขนกมากกว่าที่จะนั่งบนเก้าอี้ซึ่งดูเป็นงานเป็นการ เช่นเดียวกันกับการรับประทานอาหารยังคงล้อมวงกินข้าวกับพื้น ดังนั้นชุดรับแขกและโต๊ะเก้าอี้รับประทานอาหาร จึงกลายเป็นที่ว่างของมากกว่าที่จะใช้ในชีวิตประจำวัน นี่เป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุตามสมัยนิยมแต่พฤติกรรมการใช้ชีวิตของชาวบ้านยังคงเดิม อาจพูดได้ว่าของใช้ทันสมัยเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงฐานะและการเป็นคนทันสมัยของเจ้าของ

ส่วนชั้นบนของบ้าน ถ้าดูจากรูปทรงของเรือนเหมือนจะเป็นการต่อเนื่องกับเรือนไทยเดิมเพราะเป็นการนำเรือนไทยเดิมมาวางประกอบบนอาคารปูน เรือนไทยส่วนบนนี้มีทั้งที่เป็นของเก่าตกทอดมาจากบรรพบุรุษและที่สร้างใหม่ มีหลากหลายรูปแบบตั้งแต่เรือนไทยหลังเดียวไม่มีชานหรือมีชานแคบๆ โดยรอบ มีทั้งที่เป็นเรือนเดี่ยวและเรือนแฝด บางหลังเป็นเรือนไทยหมู่ขนาดเล็กรวมชานปูนเชื่อมระหว่างเรือน ภายในส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งโต๊ะหมู่บูชาและหิ้งบรรพบุรุษ อีกส่วนเป็นห้องนอนของเจ้าของเรือนรุ่นปู่ย่าตายาย หรือบางหลังเป็นห้องเก็บของประจำตระกูล รุ่นลูกหลานส่วนใหญ่จะนอนในห้องนอนชั้นล่าง

ถ้าจะมองในแง่การบูรณะรักษานบ้านเก่า การปรับเรือนไทยเดิมให้เป็นบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้เป็นวิธีการอนุรักษ์บ้านเก่าตามกำลังที่ชาวบ้านจะทำได้ เพราะการจะหาไม้เพื่อมาซ่อมแซมเรือนเก่าที่ผุพังต้องใช้กำลังทรัพย์มหาศาล การใช้คอนกรีตและวัสดุที่หาได้ในท้องตลาดทำให้ง่ายขึ้น ไม่และช่างที่มีฝีมือกลายเป็นของหายากในการจะนำมาซ่อมแซมเรือนไทย ดังนั้นวัสดุและเทคโนโลยีสมัยใหม่ก็มีส่วนช่วยต่ออายุของเรือนไทยเก่าได้เช่นกัน

ภาพที่ 23 : การใช้พื้นที่ภายในชั้นบนและชั้นล่างของบ้านทรงไทยใหม่ อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา

จากการพูดคุยกับชาวบ้านและถามคำถามว่า บ้านแบบไหนที่อยากเป็นเจ้าของหรืออยากอยู่อาศัยมากที่สุด คำตอบ 80 เปอร์เซ็นต์ของคนในชุมชนอายุตั้งแต่ 16 - 90 ปี คือบ้านทรงไทยใหม่แบบครึ่งปูนครึ่งไม้นี้ เหตุผลอันแรกคือ “สวย” โดยดูจากหลังคาที่สง่างามและอ่อนช้อยเป็นหลัก และเหตุผลต่อมาคือ “สะดวกสบาย” ในส่วนชั้นล่าง ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่า บ้านทรงไทยใหม่นี้ตอบสนองความต้องการของตนในปัจจุบันได้ดีกว่าบ้านแบบอื่น

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์ อาจสรุปได้ว่าความนิยมบ้านทรงไทยใหม่ที่เกิดขึ้นนี้มีการต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงในปริมาณต่างๆ กัน บ้านหลังนี้ตอบสนองความต้องการทั้งด้านจิตใจและประโยชน์ใช้สอยของวิถีชีวิตคนในชนบทริมน้ำได้ดีที่สุด แสดงถึงเป็นการประนีประนอมกันระหว่างประเพณีและความทันสมัย เรือนไทยชั้นบนมีคุณค่าทางจิตวิญญาณผูกพันกับประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นส่วนสะท้อนอัตลักษณ์ของเจ้าของ แสดงถึงความเป็นไทย ความมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ระลึกถึงบรรพบุรุษและภูมิไฉที่ได้มีส่วนสืบต่อมรดกที่ต้นตระกูลสร้างมา ความมีรสนิยมทางความงามที่สะท้อนจากหลังคาที่สง่างามและอ่อนช้อยของเรือนไทย ซึ่งเป็นค่านิยมด้านความงามเฉพาะถิ่น ในขณะที่ชั้นล่างตอบสนองด้านประโยชน์ใช้สอยและวิถีชีวิตที่ทันสมัยขึ้นของชนบทไทย ความมิดชิดของชั้นล่างก็เพื่อความปลอดภัยต่อผู้อาศัยและทรัพย์สินภายในบ้าน จากสภาพแวดล้อมที่ไม่พึงปรารถนาที่มากับถนนและเกี่ยวพันกับสังคมที่เปลี่ยนไปรวมความแล้วบ้านแบบนี้ ให้ทั้งความสุขกายคือความสะดวกในชั้นล่างที่มีลักษณะแบบบ้านสมัยใหม่ และให้ความสุขทางใจในส่วนที่เป็นเรือนไทยด้านบน

การรับรู้ (Perception) ของชาวบ้านที่มีต่อบ้านและสิ่งแวดล้อมชายน้ำ

ถึงแม้ว่าความเจริญทางวัตถุ ความเป็นสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำไม่เหมือนแต่ก่อนและดูเหมือนชาวริมน้ำจะหันไปหาถนนมากขึ้น แต่จากการถามความรู้สึกของชาวบ้านที่มีต่อแม่น้ำลำคลอง คำตอบที่สรุปได้คือ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังอยากมีบ้านอยู่ริมน้ำ ยิ่งถ้าด้านหนึ่งติดถนนด้วยยิ่งดีเพื่อสะดวกในการเดินทาง

ภาพที่ 24 : ทิวทัศน์ชุมชนชาวน้ำ
จ.พระนครศรีอยุธยา

การอยู่ใกล้น้ำทำให้รู้สึก เย็น สงบ สบาย สดชื่น ซึ่งทั้งหมดนี้ตรงข้ามกับการอยู่บ้านริมถนน ดังนั้นการอยู่อย่างสบายกายสบายใจ บ้านชาวน้ำถือว่าดีที่สุด แต่เหตุผลหนึ่งที่ไม่อยู่ริมน้ำก็เพราะที่ริมน้ำราคาแพง และบ้านที่สร้างมาก่อนเช่นบ้านเรือนไทยก็จับจองที่ริมน้ำไปเกือบหมดแล้ว

คำถามต่อไปคือ บ้านแบบใดที่ควรจะสร้างริมน้ำในความคิดของชาวบ้าน ส่วนใหญ่จะบอกว่าบ้านทรงไทยทั้งที่เป็นเรือนไทยเดิมและบ้านทรงไทยใหม่ เหตุผลคือรูปทรงหลังคาที่สง่างามอ่อนช้อย ความเป็นไม้และการอยู่ในบรรยากาศชาวน้ำ การรับรู้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีต่อบ้านทรงไทย คือ บ้านทรงไทยไม่ควรจะอยู่ในที่แออัดเช่นในเมืองที่ชนาด้วยตึกสูง เรือนไทยต้องมีพื้นที่กว้าง มีระยะมอง ยิ่งยอดแหลมของหลังคาสะท้อนลงน้ำขณะพายเรือผ่าน อยู่ท่ามกลางต้นไม้ใหญ่ น้อยจะมีความงามและสงบร่มรื่นยิ่งขึ้น ในขณะที่บ้านตึกสองชั้นสมัยใหม่ไม่ควรอยู่ริมน้ำเพราะทำให้บรรยากาศริมน้ำเสีย ที่กล่าวมานี้เป็นการสรุปจากคำบอกเล่าของชาวบ้านส่วนใหญ่ ซึ่งการรับรู้ที่เรือนไทยควรอยู่ริมน้ำนี้อาจจะเป็นค่านิยมทางความงามที่สั่งสมและซึมซับอยู่ในใจคนไทยชาวน้ำมาตั้งแต่เด็ก แสดงว่านอกจากประโยชน์ใช้สอยและรูปทรงของตัวบ้านแล้ว ชาวบ้านยังคำนึงถึงความงามที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมด้วย

เมื่อถามถึงรูปแบบบ้านที่อยากเป็นเจ้าของถ้ามีโอกาส บ้านที่ได้รับความนิยมอันดับหนึ่งและเป็นบ้านในฝันของคนในพื้นที่ศึกษาคือบ้านทรงไทยใหม่ครึ่งปูนครึ่งไม้ เพราะบ้านแบบนี้ตอบสนองความต้องการของชาวชนบทในปัจจุบันที่ต้องการความทันสมัยในขณะเดียวกันก็ต้องการรักษาวัฒนธรรมประเพณีเดิมของไทยไว้ การอยู่บ้านทรงไทยใหม่แสดงถึงความเป็นผู้มีรสนิยมและยังบอกถึงฐานะอีกด้วย สำหรับเรือนไทยเดิม ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าสวยงามแต่ไม่เหมาะที่จะอยู่ในปัจจุบันเมื่อเปรียบเทียบกับบ้านทรงไทยใหม่ที่ชั้นล่างเป็นปูนและใช้ประโยชน์ได้สะดวกกว่าได้ทุน ส่วนบ้านสมัยใหม่สองชั้นเหมาะที่จะอยู่ริมถนนหรือในเมือง แสดงตัวตนของเจ้าของว่ามีฐานะดีแต่เป็นเศรษฐีใหม่ ไม่สะท้อนการมีรากเหง้าของความเป็นไทย ในขณะที่บ้านทรงบังกะโล่ที่เคยได้รับความนิยมในยุคหนึ่งตอนนี้กลับเป็นบ้านที่ธรรมดา บางคนกล่าวว่าธรรมดาเกินไปและเป็นแบบสุดท้ายที่คนส่วนใหญ่จะเลือก แต่ข้อดีของเรือนทรงบังกะโล่คือความเป็นบ้านไม้

กล่าวโดยย่อ ชาวชุมชนชาวน้ำโดยทั่วไปผูกพันกับน้ำทั้งในระดับบุคคลและระดับชุมชน ระดับบุคคลเป็นความสุขความสบายที่ได้สัมผัสกับน้ำด้วยอายตนะทั้งห้า อันมีการเห็นและการได้รับสัมผัสทางกายเป็นสำคัญ ในระดับชุมชน น้ำเป็นสายใยผูกพันชีวิตของคนที่ใช้มาร่วมกันจนเกิดเป็นวัฒนธรรมน้ำ ที่ประกอบด้วยความเชื่อ พิธีกรรมของสังคมขึ้น ในส่วน

ที่เกี่ยวกับบ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าบ้านไม้เป็นบ้านที่ดีที่สุดสำหรับอยู่อาศัย และความหมายของ “บ้านไม้” นี้ขยายออกไปถึงรูปแบบของบ้านที่เป็น “ทรงไทย” คุณภาพของไม้รวมความไปถึงความหมายทางจิตใจเช่น การสืบทอดสมบัติอันล้ำค่าต่อไปยังรุ่นลูกหลาน เป็นที่ที่เต็มไปด้วยความทรงจำในอดีต เป็นที่สถิตของวิญญาณรุกขเทวดา นางไม้ เจ้าที่เจ้าทางที่คอยปกป้องรักษาผู้อยู่อาศัย และรวมไปถึงปัจจัยสำคัญที่สุดตามการรับรู้ของชาวบ้าน คือ ความกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมชายน้ำของบ้านไม้ ในขณะที่บ้านคอนกรีตสมัยใหม่ไม่สามารถให้ความรู้สึกเหล่านี้ได้

การเข้าสู่ชนบทชายน้ำของถนนซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของความทันสมัย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในแทบทุกด้านของการอยู่อาศัยชายน้ำ ทั้งในระดับบุคคลและระดับชุมชน บ้านปูนหรือบ้านทรงสมัยใหม่ เกิดขึ้นมากมาย แต่ไม่มีชาวบ้านคนใดเห็นว่าเป็นบ้านที่อยู่สบายในสิ่งแวดล้อมชายน้ำ ส่วนใหญ่เห็นว่าบ้านทรงสมัยใหม่ บ้านทรงบังกะโล เป็นข้อจำกัดทางเศรษฐกิจและความท้งายของวัสดุ เพราะในปัจจุบันไม้ดี ๆ เป็นของหายากและราคาแพง ทั้งช่างฝีมือในการสร้างบ้านทรงไทยก็ขาดแคลน คู่ตรงข้ามในบทความนี้ก็คือ “น้ำ” และ “บ้านทรงไทย” เป็นสัญลักษณ์ของประเพณี ตรงข้ามกับ “ถนน” และ “บ้านทรงสมัย” เป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัย อย่างไรก็ตามการประนีประนอมที่เป็นนิสัยประจำตัวของคนไทย ระหว่างข้อที่ต่างกันของประเพณีและสมัยใหม่นี้ทำให้เกิดปรากฏการณ์คือ “บ้านทรงไทยใหม่” ขึ้นซึ่งเป็นบ้านที่กำลังได้รับความนิยมและเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ในชุมชนหลายแห่งในลุ่มน้ำภาคกลาง

สรุปการต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นชายน้ำที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างด้านวัตถุ สังคม และวัฒนธรรม

1. ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับสภาพแวดล้อมชายน้ำ

ในทางกายภาพการหายไปของไต้ฝุ่นในบ้านรุ่นหลังๆ เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นการขาดตอนของวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับน้ำได้อย่างหนึ่ง ไต้ฝุ่นเป็นที่ประนีประนอมระหว่างคนกับน้ำ แสดงถึงการเคารพธรรมชาติของคนไทย สำหรับคนส่วนใหญ่ที่อยู่บ้านแบบมีไต้ฝุ่นน้ำท่วมถือว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ แต่สำหรับคนที่อยู่บ้านที่สร้างติดดินหรือบ้านสมัยใหม่ส่วนใหญ่รู้สึกว่าน้ำท่วมเป็นภัยธรรมชาติ เป็นเรื่องที่ต้องป้องกัน ซึ่งเป็นความคิดแบบตะวันตกที่ต้องการเอาชนะธรรมชาติ แต่อย่างไรก็ตามจากการรับรู้ของชาวบ้าน บริเวณที่มีสภาพแวดล้อมชายน้ำถือว่าเป็นที่ที่ดีที่สุดสำหรับอยู่อาศัยที่ให้ความสุขทั้งทางกายและใจ นี่ก็แสดงว่าอย่างน้อยความผูกพันระหว่างคนไทยกับน้ำยังคงต่อเนื่องอยู่ในบริเวณพื้นที่ศึกษา

2. ความผูกพันของครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน

การหายไปของไต้ฝุ่น นอกชาน และการมีผนังกันพื้นที่ระหว่างภายในบ้านและภายนอกรวมทั้งการกันห้องต่างๆ นอกจากจะมีผลทางกายภาพแล้ว ยังสะท้อนการเปลี่ยนไปในด้านสังคมและวัฒนธรรมด้วย การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีน้อยลง ความเป็นส่วนตัวเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนจากการอยู่อย่างครอบครัวขยายมาเป็นครอบครัวเดี่ยว ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติลดลง รวมทั้งการปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านในชุมชนก็ลดลงด้วย การหายไปของพื้นที่ทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีผลต่อการลดลงของโอกาสในการถ่ายทอดประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ และธรรมเนียมปฏิบัติของครอบครัวและชุมชน แต่อย่างไรก็ตามการมีอยู่ของโถงกลางในเรือนไทยใหม่ที่สนับสนุนให้เกิดการรวมกันของคนในครอบครัวและเครือญาติ สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านยังคงเห็นความสำคัญของความเป็นครอบครัวและความผูกพันกันของเครือญาติ

3. การสืบทอดค่านิยมไทย

การคงอยู่หรือการกลับมาได้รับความนิยมของเรือนไทยในบ้านทรงไทยใหม่ แสดงถึงการต่อเนื่องของประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบ้านไทยพื้นถิ่นในทางรูปธรรม และสอดคล้องกับทางนามธรรมคือ ประการแรก การเคารพผู้ใหญ่และผู้มีพระคุณ เหตุผลสิ่งที่บรรพบุรุษสร้างไว้ การเคารพธรรมชาติที่มีพระคุณต่อชีวิต เช่น แม่ย่านาง แม่ธรณี แม่คงคา การรักไม้ ประการที่สอง การประนีประนอมซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของคนไทยดังได้กล่าวมาแล้ว เห็นได้จากการผสมผสานระหว่างประเพณีเดิมและความเป็นสมัยใหม่ คือ การเกิดขึ้นของบ้านทรงไทยใหม่ที่ครึ่งบนเป็นเรือนไทยและครึ่งล่างเป็นตึกสมัยใหม่ แม้ว่าในสายตาสถาปนิกทั่วไปอาจเห็นว่าบ้านแบบนี้เป็นเพียงการเอาของใหม่และของเก่ามาต่อกันหรือขาดทักษะทางด้านการออกแบบในทางวิชาการ แต่อย่างน้อยก็แสดงถึงความตั้งใจของชาวบ้านที่ต้องการผสมผสานประเพณีเดิมของตนให้เข้ากับสมัยใหม่ ประการสุดท้าย ค่านิยมทางความงามของชาวชนบทไทยภาคกลาง ที่เห็นว่าหลังคาจั่วสูงของทรงไทยเป็นหลังคาที่งามสง่า อ่อนช้อย เมื่อเทียบกับหลังคาทรงบังกะโลหรือสมัยใหม่ที่แข็ง ตรง เมื่อได้อยู่แล้วเกิดความภูมิใจ สุขใจ การรับรู้ด้านความงามนี้รวมถึงการกลมกลืนกันของบ้านทรงไทยกับภูมิประเทศเขาน้ำด้วย

บทสรุป

จากการเปลี่ยนแปลงและการต่อเนื่องของบ้านแบบต่างๆ ประกอบกับความคิดเห็นของชาวบ้านที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าแบบบ้านที่ได้รับความนิยมในแต่ละยุคสมัย ย่อมเกิดจากปัจจัยแวดล้อมและความพอใจของผู้อยู่อาศัยในขณะนั้น ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนไทยเขาน้ำที่ทำการศึกษามีความเห็นที่ “บ้านทรงไทยใหม่” ดีที่สุด แต่ในอนาคตบ้านไทยอาจเปลี่ยนแปลงไปอีกตามความนิยมของชาวบ้านในยุคหนึ่ง ดังนั้นคำตอบของคำถามที่ถามไว้ตอนต้นว่า “ประเพณีบ้านเขาน้ำของไทยจะยังคงอยู่ต่อไปในอนาคตหรือไม่” อาจตอบได้ว่า “ทรงไทย” ยังคงคงอยู่ต่อไป แต่จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตและความต้องการของชาวบ้านในชุมชนในแต่ละสมัย อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่ยังคงอยู่คือการผสมผสานประเพณีเดิมและความเป็นสมัยใหม่เข้าด้วยกัน เพราะทั้งความต่อเนื่องกับประเพณีเดิมและความเป็นสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เติมเต็มความปรารถนาทั้งทางกายและใจของชาวริมน้ำ อย่างน้อยก็ในพื้นที่ศึกษา

บรรณานุกรม

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2550.
- ฤทัย ใจจงรัก. *เรือนไทยเดิม*. กรุงเทพฯ : สยามสมาคม, 2519.
- นุกูล ชมภูนิช. *บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2530.
- ประยูร อุลุชาฎะ. *แบบแผนบ้านเรือนในสยาม : เรือนไทย เรือนปั้นหยา เรือนมะนิลา กับ เรือนขนมปังขิง*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2532.
- สมใจ นิ่มเล็ก. *สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น : เรือนชาวสวน*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.
- สิรินยา วัฒนสุขชัย. *ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าบ้านกับผู้มาเยือน : กรณีศึกษาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านทรงไทยปลายโพพาง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม*. กรุงเทพฯ : คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- อรศิริ ปาณินท์. *ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย*. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544.
- อรศิริ ปาณินท์. *เรือนพื้นถิ่นละแวกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- AlSayyad, N. "Forward." In : Asquith, L. and Vellinga, M. (eds.) *Vernacular architecture in the twenty-first century : theory, education and practice*. New York: Taylor & Francis, 2006, pp. xvii-xviii.
- Amyot, J. *Village Ayutthaya: social and economic conditions of a rural population in Central Thailand*. Bangkok : Chulalongkorn University, Social Science Research Institute, 1976.
- Arphapirama, A. "Remarks on the transfer of modern technology to rural areas." In : Ratanakul, P. (ed.) *Development, modernization, and tradition in Southeast Asia: Lesson from Thailand*. Bangkok : Mahidol University, 1990.
- Asquith, L. and Vellinga, M. "Introduction." In : Asquith, L. and Vellinga, M. (eds.) *Vernacular architecture in the twenty-first century : theory, education and practice*. London, New York : Taylor & Francis, 2006.
- Bourdier, J.-P. "Reading Tradition." In : Bourdier, J.-P. and AlSayyad, N. (eds.) *Dwellings, settlements, and tradition : cross - cultural perspectives*. Lanham; Berkeley, CA : University Press of America, 1989.
- Chaichongrak, R. *The Thai house: history and evolution*. London : Thames & Hudson, 2002.
- Colombijn, F. Introduction; On the road. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, On the road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. 158 (4), 2002 : 595 - 617.
- Crouch, D. P. and Johnson, J. G. *Traditions in architecture : Africa, America, Asia, and Oceania*. Oxford : Oxford University Press, 2001.
- Devakula, P. Rethinking tradition: another look at the essential characteristics and meanings of Ruan Thai. *MANUSYA : Journal of Humanities* 3 (Special Issue), 2002 : 100 - 115.
- Founerau, L. *Le Siam ancien*. *Arche'ologie - E'pigraphie - Ge'ographie*, (Annales du Muse'e Guimet 31 - 2), Paris : Ernest Leroux.
- Freestone, C. S. *The South - east Asian village : a geographic, social and economic study*. London : G. Philip, 1974.
- Glassie, H. H. *Material culture*. Bloomington : Indiana University Press, 1999.
- Isvilanonda, S. and Hossain, M. Dynamics of rice farming in the Chao Phraya Delta. In : Molle, F. and Srijantr, T. (eds.) *Thailand's rice bowl : perspectives on agricultural and social change in the Chao Phraya Delta*. Bangkok : White Lotus, 2003.
- Jumsai, S. and Fuller, R. B. *Naga : cultural origins in Siam and the West Pacific*. Singapore; Oxford : Oxford University Press, 1988.
- Nimsamer, P. *Continuity and change in riparian vernacular building traditions : Impacts of modernisation in the Chao Phraya River Basin, Thailand*. Oxford : School of Built Environment, Oxford Brookes University, 2010.
- Oliver, P. Tradition and Transmission. In : Oliver, P. (ed.) *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World*. Vol. 1. Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
- Oliver, P. "Technology transfer - a vernacular view." In : Cole, R. J. L., Richard (ed.) *Building, Culture and Environment : Informing local and global practices*. Oxford : Blackwell, 2003.
- Oliver, P. *Built to meet needs : cultural issues in vernacular architecture*. Italy : Elsevier Ltd, 2006a.
- Oliver, P. "Raising the roof." In : Asquith, L. and Vellinga, M. (eds.) *Vernacular architecture in the twenty-first century : theory, education and practice*. New York : Taylor & Francis, 2006b.
- Pinijvarasin, W. *Experiences of well-being in Thai vernacular houses*. Melbourne : University of Melbourne, 2003.

- Rapoport, A. **House form and culture**. Prentice-Hall foundations of cultural geography series. Hemel Hempstead : Prentice-Hall, 1969.
- Ratanakul, P. Reflections on development and tradition in Thailand. In : Ratanakul, P. (ed.) **Development, modernization, and tradition in Southeast Asia : lessons from Thailand**. Bangkok : Mahidol University, 1990.
- Shils, E. A. **Tradition**. London : Faber, 1981.
- Sternstein, L. **Thailand : the environment of modernisation**. Sydney : McGraw - Hill, 1976.
- Upton, D. The tradition of change. **Tradition, Dwellings and settlements**. Review 5, 1, 1993 : 9 - 15.
- Vellinga, M., Oliver, P. and Bridge, A. **Atlas of vernacular architecture of the world**. Abingdon : Routledge, 2007.

Continuity and change in riparian vernacular building traditions in the Central Plan region of Thailand

Pratima Nimsamer, Ph.D.

Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

The purpose of this research is to examine the continuity and change of Thai riparian vernacular building traditions. In particular it focuses on the impacts of modernity by investigating the interrelationships between material, social and cultural aspects as well as local people's perceptions of their vernacular building traditions, and changes related to modernisation. This study concentrates on the Chao Phraya River Basin, the central region of Thailand, where the riparian environment has characterised local culture for a long period of time. Riparian settlements are those in which agricultural, economic and social life are dependent on rivers, streams or canals; and settlement locations and settings are closely tied to riverine geography.

Modernisation played an important role in Thailand's rural development in the 1960s, mostly focused on land development. The extension of roads was a powerful agent that has caused accelerated changes and conflicts with traditional ways of life, in which almost every aspect of people's lives used to focus on rivers, streams and canals. However, as time passed, people have adapted modernity to their valuable traditions. This raises the questions: what is changing, what is staying the same, and why? How do people adjust themselves to changes and how are tradition and modernity compromised in the present time?

The findings in this study emphasise the nature of continuity and change of vernacular traditions, whereby they have been continued and adapted to cultural and environmental challenges and modern circumstances. Even though modernisation has been involved to a greater or lesser degree, the vernacular building traditions of the riparian communities still continue, as seen from the research findings dealing with relationships among relatives, the perception of water environment, and the new forms of the traditional Thai houses. Indeed, the vernacular traditions have been changed, adapted and modified in some elements, so traditions can continue even if many things change, revealing their dynamic nature. The compromise between tradition and modernity objectified in the modern traditional Thai house is a good confirmation of this. Moreover, it was found that without local people's perception, the information from observation alone could not complete this research.

Key words : Continuity, Change, Vernacular Architecture, Tradition, Modernisation, Perception, Riparian, Vernacular building traditions